

SHASHMAQOM IJROCHILIGIDA YAKKA XONANDALIKNING BADIY VA TEXNIK XUSUSIYATLARI: AN'ANA VA ZAMONAVIY TALQINLAR

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i06.049>

I.Jo'rayev
Qo'qon davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Shashmaqom ijrochiligida yakka xonandalik san'atining shakllanishi, uning badiiy-estetik hamda texnik xususiyatlari tahlil qilinadi. Shashmaqomning an'anaviy ijro maktablarida shakllangan vokal usullar, ovoz yuritish texnikalari, maqom lad tizimining xonanda mahoratiga qo'yadigan talablari hamda zamonaviy sahna amaliyotida yuz berayotgan talqin o'zgarishlari ilmiy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, mashhur maqom ijrochilarining ijodiy tajribasi asosida yakka xonandalikning rivojlanish tendensiyalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Shashmaqom, maqom san'ati, yakka xonandalik, vokal texnika, an'anaviy ijro, zamonaviy talqin, badiiy ifoda, maqom xonandasi

ARTISTIC AND TECHNICAL FEATURES OF SOLO SINGING IN SHASHMAQOM PERFORMANCE: TRADITIONAL AND MODERN INTERPRETATIONS

I.Juraev
Kokand State University

Abstract: This article analyzes the formation of the art of solo singing in Shashmaqom performance, its artistic, aesthetic and technical features. The vocal methods formed in traditional Shashmaqom performance schools, voice techniques, the requirements of the maqom lad system for the singer's skill, and the changes in interpretation taking place in modern stage practice are scientifically covered. Also, the development trends of solo singing are analyzed based on the creative experience of famous maqom performers.

Keywords: Shashmaqom, maqom art, solo singing, vocal technique, traditional performance, modern interpretation, artistic expression, maqom singer

O'zbek va tojik xalqlarining ko'p asrlik musiqiy merosi hisoblangan Shashmaqom Sharq professional musiqa madaniyatining yuksak namunalaridan biridir. Shashmaqom tizimi nafaqat murakkab musiqiy shakllar majmui, balki yuksak darajadagi ijrochilik an'analari ham o'zida mujassamlashtirgan san'at hodisasidir.

Mazkur tizimda xonandalik san'ati alohida o'rin tutadi. Ayniqsa, yakka xonandalik maqomning falsafiy mazmuni, poetik g'oyasi va musiqiy ifoda vositalarini tinglovchiga yetkazishda muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Maqomshunos olim I.Rajabov ta'kidlaganidek, "Maqomlarning asl mohiyati ulardagi kuy va ashula yo'llarining mukammal uyg'unligida namoyon bo'ladi" (Rajabov, 2006). Ushbu uyg'unlikni tinglovchiga yetkazuvchi asosiy ijrochi esa xonanda hisoblanadi.

Bugungi globallashuv sharoitida maqom ijrochiligida yangi talqinlar paydo bo'layotgani, sahna texnologiyalari va vokal maktablarining o'zaro ta'siri natijasida yakka xonandalik usullarida muayyan o'zgarishlar kuzatilayotgani mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

Shashmaqom ijrochilik an'analari asrlar davomida ustoz-shogird tizimi asosida rivojlangan. Ayniqsa, Buxoro maqom maktabida xonandalik san'ati yuksak darajada taraqqiy etgan. Fitrat o'zining "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" asarida maqom ijrochilarining tayyorgarligi uzoq yillar davom etishini qayd etib, maqom kuylash uchun nafaqat kuchli ovoz, balki chuqur musiqiy tafakkur ham zarurligini ta'kidlaydi (Fitrat, 1993).

Tarixan maqom xonandalari quyidagi bosqichlardan o'tgan: she'riy matnlarni mukammal o'zlashtirish; maqom lad va usullarini puxta egallash; avj qismlarini ijro etish texnikasini shakllantirish; badihago'ylik elementlarini o'zlashtirish.

Akademik Yunus Rajabiy maqom ijrochiligini "Xalqning musiqiy tafakkur qomusi" deb baholagan. Uning fikricha, maqom xonandasi kuy va so'z birligini saqlagan holda badiiy talqin yaratishi lozim. Shashmaqom ashula bo'limlarida Alisher Navoiy, Jomiy, Bedil, Fuzuliy, Mashrab kabi mumtoz shoirlar g'azallari keng qo'llaniladi.

Maqom xonandasi she'r mazmunini chuqur anglamasdan turib mukammal ijro yarata olmaydi. Chunki maqomda musiqiy frazalar she'riy misralarning mantiqiy tuzilishi bilan chambarchas bog'liq. Masalan, "Nasrullovi", "Bayot", "Ushshoq" turkumlarida oshiqona va falsafiy mazmundagi baytlar musiqaning emotsional rivoji bilan uyg'unlashadi.

Maqomshunos O. Matyoqubov quyidagicha yozadi: "Maqom ashulalarida kuy va she'rning o'zaro uyg'unligi Sharq musiqiy tafakkurining eng muhim estetik tamoyillaridan biridir" (Matyoqubov, 2004).

Shashmaqom xonandasi bir asar davomida turli ruhiy holatlarni ifodalashi kerak: tasavvufiy mushohada, ishqiy kechinmalar, dramatik taranglik, ruhiy ko'tarinkilik. Ayniqsa, avj qismlarida emotsional kulminatsiya yuzaga keladi. Bunda xonanda nafaqat ovoz kuchini, balki ichki hissiy energiyasini ham namoyon etadi.

An'anaviy maqom ijrochiligida umumiy qoidalar saqlangan bo'lsa-da, har bir ustozning o'ziga xos talqini mavjud. Masalan: Domla Halim Ibodov, Levicha

Boboxonov, Hoji Abdulaziz Abdurasulov, Munojot Yo'ldiyeva ijrolarida bir xil maqom namunalarining turlicha talqinlari kuzatiladi. Bu holat maqomning jonli ijrochilik san'ati ekanligini ko'rsatadi.

Shashmaqom vokal texnikasining eng muhim jihatlaridan biri nafasni to'g'ri taqsimlashdir. Maqom ashulalarida: uzun musiqiy jumlar, murakkab avjlar, keng diapazonli sakrashlar tez-tez uchraydi. Shu sababli xonanda diafragmal nafas olish texnikasini mukammal egallashi lozim. Mutaxassislar fikriga ko'ra, maqom ijrosida nafasning iqtisodiy sarflanishi badiiy ifodaning uzviy qismidir.

An'anaviy maqom xonandaligida ovozning tabiiy temбри alohida qadrlanadi. Ko'pchilik maqom ashulalari: ikki oktavaga yaqin diapazon, yuqori registrdagi avjlar, past registrdagi lirizm bilan xarakterlanadi. Shuning uchun xonadadan registrlararo silliq o'tish talab etiladi.

Shashmaqomning eng muhim belgilaridan biri melizmatik bezaklarning boyligidir. Bularga: nola, qochirim, sayqal, mavjli bezaklar kiradi. Mazkur elementlar Sharq vokal estetikasining ajralmas qismi hisoblanadi. Rajabovning fikricha, maqom bezaklari asarning tashqi bezagi emas, balki uning ichki mazmunini ochuvchi vositalardir (Rajabov, 2006).

Maqom ladi Yevropa major-minor tizimidan farq qiladi. Shu sababli xonanda mikrintonatsion nozikliklarni mukammal his qilishi zarur. Ayniqsa: Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh, Iroq maqomlarining har biri o'ziga xos intonatsion xususiyatlarga ega. Mikrintonatsion og'ishlar noto'g'ri bajarilganda maqomning lad tabiati buzilishi mumkin. XX asrning birinchi yarmigacha maqom ijrochiligi asosan tabiiy muhitda rivojlangan. Xonandalar: saroylarda, madrasalarda, adabiy-mushoira majlislarida, xonadon yig'inlarida ijro etganlar. Bunday muhitda ovozning tabiiy jarangi saqlanib qolgan.

An'anaviy maktab vakillari ovozga sun'iy bosim bermaslik, tabiiy rezonanslardan foydalanish va matn talaffuzining ravshanligiga katta e'tibor qaratganlar. Ustoz-shogird tizimi esa ijro uslubining uzviy davomiyligini ta'minlagan.

Mustaqillik yillarida maqom san'atiga davlat miqyosida katta e'tibor qaratildi. Xususan, 2018-yilda maqom san'atini rivojlantirish bo'yicha qator tashkiliy choralar amalga oshirildi. Natijada: maqom festivallari, ilmiy konferensiyalar, audio-video yozuvlar keng rivojlandi. Bu jarayon yakka xonandalik usullariga ham ta'sir ko'rsatdi.

Bugungi ayrim yosh ijrochilar maqom kuylashda akademik vokal elementlaridan foydalanmoqda. Jumladan: ovozni keng ochish, vibratoni kuchaytirish, rezonatorlardan faol foydalanish kuzatiladi. Biroq ayrim mutaxassislar bunday yondashuv maqomning milliy vokal tabiatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ta'kidlaydilar.

Yakka xonandalik Shashmaqomning markaziy ijro komponenti sifatida musiqiy, poetik va falsafiy qatlamlarni birlashtiradi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy ijro

maktablarida shakllangan vokal texnika bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Biroq zamonaviy sahna talablarining kuchayishi natijasida ijrochilikning ayrim jihatlari transformatsiyaga uchramoqda. Ayniqsa, akademik vokal va estrada texnikalarining qisman kirib kelishi maqom xonandaligida yangi uslubiy qiyofani yuzaga keltirmoqda.

Shunga qaramay, maqomning asl badiiy mohiyatini saqlab qolish uchun:

1. ustoz-shogird an'analarini rivojlantirish;
2. tarixiy audioyozuvlarni ilmiy o'rganish;
3. autentik ijro namunalarini ta'lim jarayoniga joriy etish;
4. maqom vokal metodikasini takomillashtirish zarur hisoblanadi.

Shashmaqom ijrochiligida yakka xonandalik yuksak badiiy va texnik mahorat talab qiladigan murakkab san'at turi hisoblanadi. Uning asosini poetik matn va musiqiy ifodaning uzviy birligi, emotsional ta'sirchanlik, intonatsion aniqlik hamda boy melizmatik bezaklar tashkil etadi.

An'anaviy maqom maktablarida shakllangan ijro tamoyillari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy sahna amaliyoti yangi talqinlarning yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda. Mazkur jarayonda yangilik va an'ananing uyg'unligini ta'minlash maqom san'ati rivojining muhim omili bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir. - Toshkent: Fan, 2006.
2. Matyoqubov O. Maqomot. - Toshkent: Musiqa, 2004.
3. Fitrat A. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. - Toshkent: Fan, 1993.
4. Rajabiy Y. O'zbek xalq musiqasi. 1-6 jildlar. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1955-1969.
5. Jabborov A. O'zbek musiqasi tarixi. - Toshkent: O'qituvchi, 1981.
6. Karomatov F. O'zbek xalq musiqasi merosi. - Toshkent: Fan, 1978.
7. Akbarov I. Musiqa lug'ati. - Toshkent: O'qituvchi, 1997.
8. UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. Shashmaqom tradition materials.